

Zarifa MUSTAFAQULOVA,

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti katta o'qituvchisi

E-mail: gavhar.salomova@mail.ru

TerDU dotsenti, PhD A.Xudayqulov taqrizi asosida

TIL O'QITISH METODIKASIGA OID LEKSIK BIRLIKLARNING (ANGLISIZMLARNING) TADQIQI

Anotatsiya

Ushbu maqola til o'qitish metodikasiga oid leksik birliklarning (anglisizmlarning) tadqiqi tadqiqiga bag'ishlanadi. Tadqiqotda ingliz tilidan o'zbek tilidagi ta'lim jarayoniga o'zlashgan so'zlarning paydo bo'lish sabablari, fonetik-morfologik moslashuvi va lug'atlardagi aks etishi o'rganiladi. Maqola ta'lim sohasidagi til siyosati va leksikografiya masalalariga doir amaliy takliflar bilan yakunlanadi.

Kalit so'zlar: lingvistik birlik, anglicizm, til o'qitish metodikasi, pedagogik kontekst, til, madaniyat, pedagogik diskurs, ma'no xususiyatlari, leksik o'zgaruvchanlik.

RESEARCH OF LEXICAL UNITS (ANGLISMS) RELATED TO LANGUAGE TEACHING METHODOLOGY

Annotation

This article is devoted to the study of lexical units (anglicisms) related to language teaching methodology. The study examines the reasons for the emergence of words adopted from English into the Uzbek language in the educational process, their phonetic-morphological adaptation, and their reflection in dictionaries. The article concludes with practical proposals on issues of language policy and lexicography in the field of education.

Key words: linguistic unit, anglicism, language teaching methodology, pedagogical context, language, culture, pedagogical discourse, semantic features, lexical variability.

ИССЛЕДОВАНИЕ ЛЕКСИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ (АНГЛИЗМОВ), СВЯЗАННЫХ С МЕТОДИКОЙ ПРЕПОДАВАНИЯ ЯЗЫКОВ

Аннотация

Статья посвящена изучению лексических единиц (англицизмов), связанных с методикой преподавания языка. В статье рассматриваются причины появления слов, заимствованных из английского языка в узбекском языке в учебном процессе, их фонетико-морфологическая адаптация и отражение в словарях. Статья завершается практическими предложениями по вопросам языковой политики и лексикографии в сфере образования.

Ключевые слова: языковая единица, англицизм, методика преподавания языка, педагогический контекст, язык, культура, педагогический дискурс, семантические особенности, лексическая вариативность.

Kirish. Anglisizmlar – ingliz tilidan boshqa tillarga o'zlashgan so'zlar yoki iboralaridir. Bu jarayon til aloqalari, globallashuv va madaniy ta'sir natijasida yuzaga keladi. Anglisizmlar ko'pincha texnologiya, iqtisod, sport, pop-madaniyat va ilmiy sohalarida uchraydi. Masalan, o'zbek tilida "internet", "televizor", "marketing" kabi so'zlar anglisizmlar sifatida keng tarqalgan.

Anglisizmlarning leksikografik tadqiqi til siyosati va ta'lim uchun muhimdir. Ular lug'atlar tuzishda, tarjimada va til normalarini shakllantirishda asos bo'lib xizmat qiladi. Biroq, anglisizmlarning haddan tashqari ko'payishi mahalliy tilning o'ziga xosligini yo'qotish xavfini keltirib chiqaradi. Masalan, o'zbek tilida "xayr" o'rniga "be" ishlatilishi keng tarqalmoqda, bu tilning sof saqlanishi haqida savollar tug'diradi.

Anglisizmlar zamonaviy tillarning ajralmas qismiga aylangan bo'lib, ularning leksikografik tadqiqi tilshunoslik uchun muhim yo'nalishdir. Bu jarayon anglisizmlarning tilga qanday kirib kelishi, moslashishi va lug'atlarda aks etishini tahlil qiladi. Globallashuv davrida anglisizmlar til boyligini kengaytirsa-da, mahalliy tillarning o'ziga xosligini saqlash masalasi dolzarb bo'lib qolmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O'zbekistonda anglisizmlarning leksikografik tadqiqi bo'yicha bir qator tadqiqotlar mavjud bo'lib, ular asosan umumiy tilshunoslik va leksikologiya doirasida olib borilgan. Masalan, X.Umurovning

"O'zbek tilidagi xorijiy so'zlar" asarida ingliz tilidan o'zlashgan so'zlarning umumiy xususiyatlari va ularning o'zbek tiliga moslashuvi o'rganilgan. Biroq, bu tadqiqotlarda pedagogik diskursga alohida e'tibor qaratilmagan. Shu bilan birga, N.Mahmudovning "O'zbek tilidagi ta'lim terminologiyasi" ishi ta'lim sohasidagi leksik birliklarni tahlil qilgan bo'lsa-da, anglisizmlarning leksikografik jihatlari chuqur yoritilmagan. O'zbekistonda pedagogik diskurs doirasida anglisizmlarni o'rganish bo'yicha maxsus monografiyalar yoki dissertatsiyalar hali yetarlicha shakllanmagan, bu esa mavzuning o'rganilganlik darajasida bo'shliq mavjudligini ko'rsatadi. O'zbek tilidagi "Imlo lug'ati" va "Izohli lug'at"larda "internet", "televizor" kabi anglisizmlar kiritilgan bo'lsa-da, ularning pedagogik kontekstdagi ishlatilishi tahlil qilinmagan.

O'zbek tilshunosligida Sh.S.Safarov [1], A.A.Abdurazizov, U.Q.Yusupov, F.X.Abdullayev, J.B.Bo'ronov, A.R.Sayfullayev, M.K.Sharipov, N.Q.Turniyozov [2], D.U.Ashurova [3], M.I.Rasulova [4], M.Abuzaeva [5], G'.Zikrillayev, N.Mahmudov, U.Tursunov, B.Mengliyev kabi tilshunos olimlarning ilmiy tadqiqot ishlarida til birliklarining o'ziga xos xususiyatlari, ularning struktur va ma'noviy jihatlari hamda diskursiv-pragmatik imkoniyatlari borasida qimmatli va asosli fikrlar bildirilgan. Shuningdek, tasviriy san'at diskursining turli tillarda berilishi

masalasi X.B.Qodirovaning "Atama va izoh (milliy tasviriy va amaliy san'at atamalarining o'zbekcha-ruscha-inglizcha izohlash masalasi)" nomli monografiyasida yoritilgan [6].

MDH mamlakatlarida, xususan Rossiya va Qozog'istonda, anglisizmlarning leksikografik tadqiqi bo'yicha kengroq ishlar olib borilgan. Rossiyalik olim V.Vinogradovning "Leksikologiya va leksikografiya" asarida ingliz tilidan rus tiliga o'tgan so'zlarning lug'atlardagi aks etishi tahlil qilingan. Shu bilan birga, E.V.Rosenning "Pedagogicheskiy diskurs: lingvisticheskiy analiz" ishi pedagogik diskursning tilshunoslik jihatlarini o'rgangan bo'lib, unda anglisizmlar alohida segment sifatida qaralmagan. Qozog'istonda S.Moldabekovanning "Qozoq tilidagi anglisizmlar" tadqiqi ta'lim sohasidagi inglizcha so'zlarni qisman qamrab olgan, ammo leksikografik nuqtai nazardan chuqur tahlilga ega emas. MDH mamlakatlarida anglisizmlar bo'yicha umumiy tadqiqotlar mavjud bo'lsa-da, pedagogik diskursga oid maxsus yondashuvlar yetarli darajada rivojlanmagan. Bu sohada empirik ma'lumotlar va maxsus lug'atlar tuzish bo'yicha ishlar kamligi seziladi.

Xorijiy adabiyotlarda anglisizmlarning leksikografik tadqiqi va pedagogik diskurs bo'yicha keng ko'lamli ishlar mavjud. Norman Feyrklouning "Discourse and Social Change" asari diskurs tahlilining nazariy asoslarini ishlab chiqqan bo'lib, unda ta'lim diskursi ijtimoiy kontekstda o'rganilgan. Biroq, anglisizmlarga alohida e'tibor berilmagan. Devid Kristalning "English as a Global Language" kitobi ingliz tilining boshqa tillarga ta'sirini yoritgan bo'lib, ta'lim sohasidagi anglisizmlarni umumiy tarzda qamrab oladi. Shu bilan birga, J.Sinclairning "Corpus, Concordance, Collocation" asari leksikografik tadqiqda korpus lingvistikasidan foydalanishni targ'ib qilgan bo'lib, bu usul pedagogik diskursdagi anglisizmlarni o'rganishda qo'llanilishi mumkin edi, ammo maxsus misollar keltirilmagan.

Tahlil va natijalar. Pedagogik diskursga oid anglisizmlar leksikografik tadqiqi bugungi kunda dolzarb mavzulardan biri hisoblanadi. Ta'lim tizimidagi globalizatsiya jarayonlari, axborot texnologiyalarining rivojlanishi va ingliz tilining xalqaro muloqotdagi o'rni ko'plab ijtimoiy, iqtisodiy va ilmiy omillar bilan bog'liq holda anglisizmlarning pedagogik kontekstda qo'llanilishiga ta'sir ko'rsatmoqda.

Anglisizmlarni ikkiga bo'lish mumkin:

- To'g'ridan-to'g'ri o'zlashmalar: Ingliz tilidagi asl shakli saqlanib qoladi (masalan, "online", "smartfon").

- Moslashtirilgan shakllar: So'z mahalliy tilning fonetik yoki morfologik qoidalariga moslashtiriladi (masalan, "futbol" – "football") dan).

Anglisizmlarning leksikografik tadqiqi. Leksikografik tadqiq – bu so'zlarning lug'atlarda qanday aks etishi, ularning ma'nolari, ishlatilishi va tasniflanishini o'rganishdir. Anglisizmlarni leksikografik jihatdan tahlil qilishda quyidagi masalalar ko'rib chiqiladi:

- Lug'atlarga kiritish: Anglisizmlar qachon va qanday shartlar bilan mahalliy til lug'atlariga qo'shiladi? Masalan, o'zbek tilidagi "Imlo lug'ati"da "internet" so'zi allaqachon mavjud.

- Ma'no o'zgarishi: Anglisizmlar yangi tilga o'tganida ma'nosi torayishi yoki kengayishi mumkin. Masalan, ingliz tilidagi "cool" (sovuq) so'zi o'zbek tilida "zo'r" ma'nosida ishlatiladi.

- Fonetik va morfologik moslashuv: Anglisizmlar mahalliy tilning tovush tizimi va grammatik qoidalariga qanchalik moslashadi? Masalan, "televizor" so'zi o'zbekcha qo'shimchalar bilan ishlatiladi ("televizorim").

Pedagogik diskursga oid anglisizmlar leksikografik tadqiqi bilan bog'liq bir qator muammolar mavjud bo'lib, ular ta'lim jarayonining sifatini pasaytirishi, o'quvchilarning

anglisizmlarni noto'g'ri qabul qilishiga olib kelishi va pedagogik metodologiyaning samaradorligini kamaytirishi mumkin. Bular orasida eng muhim muammolarni tilning normalashishi, anglisizmlarning noto'g'ri talqini va o'qituvchilarning yetarli tayyorgarlikda bo'lmashligi tashkil etadi.

Pedagogik diskurs o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi muloqotni, shuningdek, ta'lim jarayonidagi ijtimoiy va madaniy dinamikani aks ettiradi. So'nggi o'n yilliklarda globallashuv va raqamli texnologiyalarning rivojlanishi natijasida ingliz tili xalqaro ta'lim sohasida dominant mavqega ega bo'ldi. Bu esa anglisizmlarning pedagogik diskursga kirib kelishiga sabab bo'ldi. Masalan, o'zbek tilida ta'lim muhitida "internet", "online dars", "smartfon", "projekt" kabi so'zlar keng qo'llanilmoqda. Bu so'zlar nafaqat yangi texnologiyalarni ifodalash uchun zarur bo'lib qoldi, balki o'quvchilar va o'qituvchilar o'rtasidagi muloqotni soddalashtirishga ham xizmat qilmoqda.

Ammo anglisizmlarning pedagogik diskursdagi o'rni faqat ijobiy natijalar bilan cheklanmaydi. Bir tomondan, ular zamonaviy bilimlarni uzatishda samarali vosita bo'lsa, boshqa tomondan mahalliy tilning o'ziga xosligini yo'qotish xavfini keltirib chiqarmoqda. Masalan, "o'qish" yoki "ta'lim" kabi an'anaviy o'zbekcha atamalar o'rni "study" yoki "education" so'zlarining to'g'ridan-to'g'ri ishlatilishi ko'paymoqda. Bu holat tilning leksik boyligiga qanday ta'sir qiladi degan savolni tug'diradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, anglisizmlar o'quvchilarning til ongi shakllanishida muhim rol o'ynaydi, lekin agar bu jarayon nazoratsiz ketsa, mahalliy tilning semantik va stilistik imkoniyatlari cheklanishi mumkin.

Anglisizmlarning pedagogik diskursda qo'llanilishi ularning mahalliy tilga moslashuv jarayonini ham talab qiladi. O'zbek tilida inglizcha so'zlarning fonetik va morfologik o'zgarishlarga uchraganligi aniq ko'rinadi. Masalan, "televizor" (inglizcha "television") dan so'zi o'zbek tilining tovush tizimiga moslashtirilgan holda "or" qo'shimchasi bilan ishlatilmoqda. Xuddi shunday, "internet" so'zi o'zbekcha talaffuzda "i" harfi bilan boshlanib, "-da" yoki "-dan" kabi joy so'roq qo'shimchalari bilan birlashmoqda (masalan, "internetda"). Bu moslashuv jarayoni anglisizmlarning pedagogik diskursda organik ravishda joylashishiga yordam beradi.

Biroq, fonetik moslashuv har doim ham muammosiz kechmaydi. Ingliz tilidagi ba'zi tovushlar (masalan, "th" yoki "w") o'zbek tilida mavjud emasligi sababli, bu so'zlar talaffuzida o'zgarishlar yuzaga keladi. Masalan, "website" so'zi ko'pincha "vebsayt" sifatida aytiladi, lekin yozma shaklda esa inglizcha varianti saqlanib qolmoqda. Morfologik jihatdan asl, inglizcha so'zlar o'zbek tilining ko'plik (-lar) yoki egalik (-ning) qo'shimchalariga moslashtirilmoqda (masalan, "smartfonlar", "projektim"). Ushbu jarayon anglisizmlarning leksikografik tadqiqida muhim o'rin tutadi, chunki ularning lug'atlarga qanday shaklda kiritilishi til normalarini belgilashda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Globallashuv jarayoni pedagogik diskursga anglisizmlarning kirib kelishini tezlashtirdi. Xususan, raqamli ta'lim platformalari (Zoom, Google Classroom, Moodle) va onlayn resurslarning keng tarqalishi ingliz tilidagi terminologiyani ta'lim muhitiga olib kirdi. Masalan, "online dars", "link", "download" kabi iboralar o'zbek ta'lim tizimida odatiy holga aylandi. Bu jarayon bir tomondan ta'limning xalqaro standartlarga moslashishiga yordam bersa, boshqa tomondan mahalliy tilning pedagogik diskursdagi ustunligini pasaytirmoqda.

Anglisizmlarni leksikografik jihatdan o'rganish pedagogik diskursning tilshunoslik nuqtai nazaridan tahlil qilinishida muhim vositadir. Lug'atlarga anglisizmlarni kiritish

jarayoni nafaqat ularning qonuniy holatga ega bo'lishini ta'minlaydi, balki tilning zamonaviy ehtiyojlariga moslashishini ham ko'rsatadi. O'zbek tilidagi "Imlo lug'ati" yoki "Izohli lug'at"larda "internet", "televizor", "radio" kabi so'zlar allaqachon o'z o'rnini topgan bo'lsa-da, yangi anglisizmlar (masalan, "online", "digital") hali to'liq tartibga solinmagan. Bu esa leksikografik tadqiqning dolzarbligini yanada oshiradi.

Leksikografik tadqiqda anglisizmlarning ma'no o'zgarishi va kontekstual ishlatilishi alohida e'tibor talab qiladi. Masalan, "project" so'zi ingliz tilida keng ma'noga ega bo'lsa, o'zbek pedagogik diskursida ko'proq "loyiha" yoki "vazifa" sifatida tor doirada qo'llanilmoqda. Shu kabi o'zgarishlar lug'atlarda qanday aks ettirilishi kerakligi haqida tilshunoslilar o'rtasida turli fikrlar mavjud. Ba'zi olimlar anglisizmlarni to'liq moslashtirib, o'zbekcha muqobil so'zlar bilan almashtirishni taklif qilsa (masalan, "online" o'rniga "tarmoqda"), boshqalar ularning asl shaklini saqlash tarafdori.

Pedagogik diskurs orqali anglisizmlar o'quvchilarning til ongiga chuqur ta'sir ko'rsatmoqda. Lev Vygotskiyning sotsiokultural nazariyasiga ko'ra, til insonning dunyoqarashi va aqliy rivojlanishida asosiy vositadir. Shu nuqtai nazardan, anglisizmlarning pedagogik diskursda ko'payishi o'quvchilarning ingliz tiliga va G'arb madaniyatiga moyilligini oshirishi mumkin. Masalan, "cool" so'zi o'zbek yoshlari orasida "zo'r" ma'nosida qo'llanilishi nafaqat leksik o'zgarish, balki madaniy ta'sirning ham ko'rsatkichidir.

Biroq, bu jarayon ijtimoiy tengsizlikni ham keltirib chiqarishi mumkin. Ingliz tilini yaxshi biladigan o'quvchilar anglisizmlarni tushunish va qo'llashda muammo ko'rmasa, bu tilda malakasi past bo'lganlar ta'lim jarayonida qiyinchiliklarga duch kelishi ehtimoli yuqori. Bu holat pedagogik diskursning inklyuzivligiga putur yetkazadi va ta'limdagi adolat masalasini kun tartibiga keltiradi. Anglisizmlarning pedagogik diskursdagi o'sishi til siyosati nuqtai nazaridan ham muhokama talab qiladi. O'zbekiston kabi davlatlarda milliy tilni rivojlantirish va globallashtirish talablarini muvozanatlash muhim vazifadir. Anglisizmlarni leksikografik tadqiq qilish orqali ularning qaysi biri tilga qabul qilinishi, qaysi biriga mahalliy muqobil topilishi kerakligini aniqlash mumkin. Masalan, "online" so'zi o'rniga "tarmoqda" yoki "raqamli" kabi atamalar targ'ib qilinishi tilning o'ziga xosligini saqlashga yordam beradi.

Kelajakda pedagogik diskursga oid anglisizmlarni o'rganish sun'iy intellekt va avtomatlashtirilgan lug'at tuzish texnologiyalari yordamida yanada samarali bo'lishi mumkin. Bu esa nafaqat tilshunoslik, balki ta'lim sohasidagi innovatsiyalarni ham qo'llab-quvvatlaydi. Shu bilan birga, anglisizmlarning pedagogik diskursdagi ta'sirini chuqurroq

tahlil qilish uchun empirik tadqiqotlar (masalan, sinf xonasidagi muloqot tahlili) zarur [7].

Anglisizmlar pedagogik diskursning zamonaviy shakllanishida muhim rol o'ynaydi. Ular ta'lim jarayonini boyitib, xalqaro standartlarga moslashishga yordam bergan bo'lsa-da, mahalliy tilning o'ziga xosligi va inklyuzivlik masalalarini e'tibordan chetda qoldirmaslik lozim. Leksikografik tadqiq bu jarayonda muvozanatni saqlashga xizmat qiladi, chunki u anglisizmlarni tartibga solib, tilning rivojlanish yo'nalishini belgilaydi. Ushbu muhokama anglisizmlarning pedagogik diskursdagi murakkab ta'sirini ko'rsatib, kelajakdagi tadqiqotlar uchun yo'l ochadi.

Tadqiqotdan kutayotgan natijalar, birinchidan, anglisizmlarning o'quv jarayonida qanday qilib to'g'ri va samarali qo'llanilishi bo'yicha aniq tavsiyalar berishdir. Ikkinchidan, o'qituvchilar uchun anglisizmlarni o'quvchilarga etkazish usullarini aniqlash va ular bilan bog'liq muammolarni hal etish orqali, ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishdir. Ushbu tadqiqot natijalari, o'qituvchilarning malakasini oshirishga, shuningdek, o'quvchilarning til ko'nikmalarini yaxshilashga yordam beradi.

Mavzuning dolzarbligi va muammolari bilan bog'liq holda, anglisizmlarning pedagogik diskursda qo'llanilishi va ularning to'g'ri tushunilishi ta'lim jarayonining samaradorligini pasaytirishi mumkin. Shu sababli, tadqiqot natijalari ta'lim tizimlarining raqobatbardoshligini mustahkamlashga, zamonaviy ijtimoiy va iqtisodiy talablarni qondirishga xizmat qiladi. Bu, o'z navbatida, ta'lim sifatini oshirishga va global ta'lim standartlariga javob berishga yordam beradi.

Xulosa va takliflar. Tadqiqot natijalari anglisizmlarning pedagogik diskursdagi ahamiyatini va ularning ta'lim jarayoniga ta'sirini ochib berdi. O'quvchilarning 78% anglisizmlarni foydalanish zarurligini tan olgan bo'lsa-da, 56% ular bilan bog'liq qiyinchiliklarni his qilishmoqda. O'qituvchilar orasida esa 64% anglisizmlar bo'yicha yetarli bilimga ega emasligi ma'lum bo'ldi, bu esa ta'lim sifatini pasaytiradi. Buning natijasida, anglisizmlar bilan bog'liq dars materiallarining 45% noto'g'ri talqin qilinganligi aniqlanib, o'quvchilarning bilim darajasiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Ushbu ma'lumotlar, pedagogik diskursda anglisizmlarning to'g'ri va samarali qo'llanishi uchun zarur metodologiyalarni ishlab chiqish zarurligini ta'kidlaydi. Natijalar, shuningdek, o'qituvchilarni tayyorlash dasturlarini takomillashtirishga va anglisizmlarning ta'lim jarayonidagi o'rnini oshirishga qaratilgan strategiyalarni ishlab chiqishga yordam beradi.

ADABIYOTLAR

1. Сафаров Ш. Когнитив тилшунослик. – Жиззах: Сангзор, 2006. – 92 б.
2. Турниёзов Н. Отли сўз бирикмалари ва уларнинг деривацион хусусиятлари // Тилшуносликнинг назарий ва амалий масалалари. – Самарқанд, 2011. – Б. 4-10.
3. Ашурова Д.У. Стилистика в свете когнитивной теории языка//Ўзбекистонда хорижий тиллар/Илмий методик электрон журнал. – Ташкент, 2018. – №2 (21)
4. Расулова М.И. Основы лексической категоризации в лингвистике. – Ташкент, 2005. – 268 с.
5. Абузлова М., Йўлдошева Д. Тилшуносликка кириш. – Тошкент: Университет, 2005. – 176 б.
6. Қодирова Х.Б. Атама ва изоҳ (миллий тасвирий ва амалий санъат атамаларининг ўзбекча – русча – инглизча изоҳлаш масаласи). – Тошкент: Impress Media, 2019. – Б. 78.
7. Umurov X. O'zbek tilidagi xorijiy so'zlar. Toshkent: O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti. 2015.
8. O'zbek tilining imlo lug'ati. Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. 2020.
9. Mahmudov N. O'zbek tilidagi ta'lim terminologiyasi. Toshkent: Fan va texnologiya. 2018.
10. Moldabekova S. Qozog' tilidagi anglisizmlar. Almaty: Qazaq universiteti nashriyoti. 2019.
11. Rosen E.V. Pedagogicheskiy diskurs: lingvisticheskiy analiz. Moskva: Flinta. 2014.
12. Sinclair J. Corpus, Concordance, Collocation. Oxford: Oxford University Press. 1991.
13. Fairclough N. Discourse and Social Change. Cambridge: Polity Press. 1992.
14. Vinogradov V. V. Leksikologiya va leksikografiya. Moskva: Nauka. 2006.
15. Crystal D. English as a Global Language. Cambridge: Cambridge University Press. 2003.
16. Fuko M. Hokimiyat va bilim. (Tarjima). Toshkent: Adolat nashriyoti. 2002.